

Kirjallisuutta Jeesus-tutkimuksen uuteen paradigmaan: Pakkosiirtolaisuus ja uudistus (exile and restoration)

Timo Eskola

Jeesus-tutkimus on täydellisesti uudistunut 2000-luvulla. Nykyään voidaan puhua kokonaan uudesta paradigmasta, jossa pakkosiirtolaisuuden ja uudistuksen (exile and restoration) tematiikka on noussut keskeiseksi tekijäksi selitettäessä Jeesuksen ohjelmaa ja päämääriä. Tämä tutkimuksen suunta on saanut sysäyksiä monelta taholta. Ensinnäkin tietysti judaistiikan vahva esillenousu vaikuttaa jatkuvasti Uuden testamentin tutkimukseen. Toiseksi evankeliumitutkimus on lähtenyt uusille urille erityisesti Jeesuksen ja temppelin välisen suhteen tarkastelusta. Aiheeseen suuntasi jo E.P. Sanders, joka lienee saanut virikkeitä kanadalaiselta opettajaltaan Meyeriltä (*Aims of Jesus*). Tärkeän sijan keskustelussa on saanut välikohtaus temppelin pihalla. Siinä Jeesus näyttää asettavan temppelin toiminnan ja itse temppelin asemankin kyseenalaiseksi. Uuden selityksen mukaan Jeesus pyrkii tuomaan esille sanoman eskatologisesta temppelistä, jonka Daavidin poika rakentaa. Tämä temppeli on pakkosiirtolaisille luvattu uudistuksen paikka ja pelastuksen seurakunta. Seuraavassa esitellään valikoima merkittävimmistä tulkintaa eteenpäin vieneistä tutkimuksista. Mielenkiintoinen seikka uuden paradigman kehkeytymisessä on se, että kirjoittajat tulevat monista eri yliopistoista ja kirkkokunnista. Kaikilla ei ole ollut yhteyttä toisiinsa. Sen sijaan tilanne näyttää olevan sellainen, että sodanjälkeisen uuden tutkimuksen ”aika on kypsä” uuden kokonaistulkinnan kehittelylle.

1. Taustaa: eksiili ja restauraatio Vanhan testamentin tutkimuksessa

– Acroyd, Peter R., *Exile and Restoration: A Study of Hebrew Thought of the Sixth Century BC*. The Old Testament Library. Philadelphia: Westminster. 1968.

Itse päätematiikan klassikko on Acroydin kirja 1960-luvulta. Teos on hyvin tunnettu, koska se julkaistiin OTL-sarjassa. Aihepiiri on siten ollut esillä jo vuosikymmenet. Acroyd käy tarkasti läpi Vanhan testamentin tärkeimmät pakkosiirtolaisuutta käsittelevät tekstit. Hän kiinnittää huomiota esimerkiksi siihen, että eksiiliin syynä oleva Israelin synty on profeetoille merkittävä tekijä. Se on tietysti kansan saaman rangaistuksen syy. Lisäksi profeetat selittävät ongelman olevan siinä, että kansan sydän on kaukana Jumalasta. Israelin kurimus ei ole ainoastaan maantieteellinen. Pakkosiirtolaisuus muuttuu kansan ”tilan”, luopumuksen ja vieraantuneisuuden kuvaukseksi. Uudistus puolestaan kuvataan sekin ihmisten sisäisen elämän asiaksi. Kansa pääsee kyllä palaamaan maahan, mutta tärkeintä on sydämen uudistus. Hesekielin mukaan Jumala antaa ihmisille eskatologisessa uudistuksessa lihasydämen. Acroyd kiinnitti huomiota myös pelastuksen universalistiseen piirteeseen. Israelin uudistuksen kautta myös muut kansat löytävät tien palvella Herraa.

– Levenson, Jon D., ”The Temple and the World.” *JR* 64 (1984) 275-298.

– *Resurrection and the Restoration of Israel: The Ultimate Victory of the God of Life*. New Haven: Yale University Press. 2006.

Juutalainen tutkija Levenson on kiinnostava tapaus eksegeettien joukossa. Hän arvioi eskatologiaa puhtaasti juutalaisesta näkökulmasta. Levenson kiinnittää huomiota siihen, että pakkosiirtolaisuudesta vapautuminen merkitsee Vanhan testamentin mukaan ennen kaikkea

kansan hengellistä heräämistä. Kun Jumala lähettää Daavidin pojan, hän rakentaa eskatologisen temppelin. Eskatologinen pelastus toteutuu, kun Pyhä Henki täyttää jälleen temppelin. Tämä merkitsee riemuvuoden toteutumista Israelissa. Levensonin mukaan Jesajan puhe ”vapautumisesta” palvelee monta funktiota: ”The symbolic resonance established through one word in Isa. 61:1 is resounding: Jubilee, Sabbath, Temple, enthronement, liberation, returning home, atonement.” Pakkosiirtolaisuuden päättyessä Jumala astuu valtaistuimelleen ja saa olla jälleen Israelin kuningas. Kansa saa palata hänen luokseen sapatin rauhassa ja riemuvuoden vapaudessa, sovitettuina kaikista vanhoista synneistään.

– Dempster, Stephen G., *Dominion and Dynasty: A Theology of the Hebrew Bible*. NSBT 15. Downers Grove: Inter Varsity Press. 2003.

Dempsterin Vanhan testamentin teologia lähestyy kokonaisuutta Jumalan kuninkuuden ja hänen valtakuntansa kautta. Profeettojen teologiaa tarkastellessaan hän kiinnittää huomiota siihen, miten pakkosiirtolaisuus katkaisee (viimeistään) kansan yhteyden Jumalaan. Hesekiel odottaa Daavidin huoneen ylösnousemusta: katkennut traditio syntyy uudelleen vasta, kun Jumala korottaa Daavidin vesan. Sama aihe löytyy monilta profeetoilta. Sanaleikin kautta Daavidin huone linkittyy samalla Daavidille kuuluvan temppelin ”korottamiseen”. Eskatologinen pelastuksen temppeli on Dempsterin mukaan puhdistettu ja armahdettu yhteisö, jota Daavidin suvun paimen johtaa. Aikakausten laskenta on tyypillistä Vanhan testamentin profeetoille. Danielin kirjan toiveet eksiiliin päättymisestä kuvataan vuosiviikkojen avulla. Myös tämän skeeman perusteella Israelin restauraatio alkaa Jumalan lähettämän ”Voidellun” astuessa historian näyttämölle – tosin vasta satoja vuosia ensimmäisen paluun jälkeen. Dempsterin mukaan useimmat profeettatekstit esittävät, että Israelin pakkosiirtolaisuus ei täysin pääty vielä maahan palattaessa. Todellinen uudistus alkaa vasta, kun Messias saapuu ja Jumala itse rakentaa kansalleen eskatologisen temppelin.

2. Jeesus-tutkimuksen yleinen alue

– Sanders, E.P., *Jesus and Judaism*. Philadelphia: Fortress. 1985.

Kanadalaisen Sandersin kirjasta *Jesus and Judaism* voidaan ottaa lyhyesti esille muutamia piirteitä. Ensinnäkin hän avasi uudelleen ns. eskatologisen Jeesus-tutkimuksen. Sanders etsi johdonmukaista selitystä evankeliumikertomuksen kokonaisuudelle, jossa Jeesus surmataan kansalle vaarallisena julistajana. Pelkkä moraalis-poliittinen ohjelma ei hänen mielestään selitä tätä. Jeesus oli eskatologinen profeetta, joka oli vakuuttunut siitä, että viimeiset ajat ovat käsillä. Viitaten George Nickelsburgin kirjaan *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah* (1981) Sanders muistutti, että Israelin tärkeitä instituutioita ei koskaan maahan paluun jälkeen ollut vielä saatu pystytetyksi uudelleen. Kansakunta ei ollut itsenäinen. Edes karkoitettut heimot eivät olleet palanneet kuin osaksi. Kysymys pakkosiirtolaisuuden (tai sen ”tilan”) jatkumisesta oli siten yhä polttava. Sanders aloittaa kirjassaan tekstien käsittelyn temppelin välikohtauksesta. Hänen mukaansa kyseessä ei ollut vain joidenkin huonojen käytäntöjen ”puhdistaminen”, vaan todellinen vallankumous. Jeesus nousi itse temppeliä vastaan. Hän julisti lopullisen uudistuksen tapahtuvan suuren eskatologisen mullistuksen kautta.

- Wright, N.T., *The New Testament and the People of God*. Christian Origins and the Question of God 1. Minneapolis: Fortress. 1992.
- *Jesus and the Victory of God*. Christian Origins and the Question of God 2. Minneapolis: Fortress. 1997.

Uuden paradigman pääteokseksi on noussut aikamme ehkä kuuluisimman evankelisen tutkijan, professorin ja anglikaanipiispan (emeritus) N.T. Wrightin kirja *Jesus and the Victory of God* (osa 2 hänen laajassa Uuden testamentin teologian sarjassaan). Wrightin hermeneutiikan ytimessä on jatkuvan pakkosiirtolaisuuden ajatus. Tosin eksiilin aihe oli tuohon aikaan muussakin tutkimuksessa mielenkiinnon kohteena (vrt. Scottin kokoelma alempana). Wrightin mukaan Jeesus astui esiin julistaen tietoisesti pakkosiirtolaisuuden päättymistä ja Israelin uudistusta: “one of the main kingdom-themes informing Jesus’ retelling of Israel’s story was his belief that the real return from exile, and the real return of YHWH to Zion, were happening in and through his own work.” Jeesus esiintyi myös Sakarjan kirjan mukaisena eskatologisen temppelin rakentajana: “in his work the Temple was being rebuilt.” Monet Jeesuksen opetuksen piirteet saavat Wrightin mukaan selityksensä juuri tästä lähtökohdasta. Esimerkiksi anteeksiantamuksen julistus kuultiin toisen temppelin ajan juutalaisuuden keskellä suurena lupauksena: pakkosiirtolaisuus on päättynyt.

- Newman, Carey C. (ed.), *Jesus & the Restoration of Israel. A Critical Assessment of N.T. Wright’s Jesus and the Victory of God*. Downer’s Grove: InterVarsity Press. 1999.

Wrightin kirjan jälkeen Newmanin kokoamassa artikkelikokoelmassa tarkastellaan kriittisesti restauraation tematiikkaa Jeesus-tutkimuksessa. Etenkin Craig A. Evans on kirjoittanut jatkuvan eksiilin aiheesta niin tässä kuin muuallakin laajoja arvioita. Hänen mukaansa pakkosiirtolaisuus ei ollut ohi edes juutalaisten teologioiden mielestä. Vaikka temppeli rakennettiin, se ei ollut vanhassa loistossaan. Israel ei ollut itsenäinen, vaan miehitetty maa. Kaikki heimot eivät myöskään olleet palanneet, vaan elivät diasporassa. Jerusalemin temppeli ei edustanut sitä lopun aikojen riemun paikkaa, jossa syntinen kansa löytää Jumalan ilosanoman/evankeliumin (*besora*). Kun Jeesus astui esiin ja julisti pakkosiirtolaisuuden päättyvän Daavidin pojan noustessa Jerusalemiin ja perustaessa uuden, eskatologisen temppelin, hänen sanomansa osui aikakauden uskonnollisuuden ytimeen. Wrightin tulkinnan lähtökohdat ovat siis varsin perusteltuja.

- Ådna, Jostein, “Jesus’ Symbolic Act in the Temple (Mark 11:15-17): The Replacement of the Sacrificial Cult by his Atoning Death.” – *Gemeinde ohne Tempel*. 461-476. [ks. alla].
- *Jesu Stellung zum Tempel. Die Tempelaktion und das Templewort als Ausdruck seiner messianischen Sendung*. WUNT 2. Reihe 119. Tübingen: Mohr (Siebeck). 2000.

Norjalainen Uuden testamentin professori Ådna kirjoitti laajan väitöskirjansa Peter Stuhlmacherin assistenttina Tübingenissä. Ådna tarkastelee nimenomaan temppelivälikohtausta. Hän nostaa erityiseen asemaan (jo juutalaisen Neuserin huomaaman) piirteen siitä, että ”rahanvaihtajat” olivat itse asiassa temppeliveron kerääjiä. Kaataessaan pöydät Jeesus nousi temppelin uhrikäytäntöä vastaan. Samaa tavoitetta tukee Jeesuksen saarna profeettojen teksteistä: tämä temppeli on yhä ryövärien luola, jonne syntiset palaavat retkiltään ja kuvittelevat olevansa turvassa Jumalan vihalta. Jeesuksen eskatologisen sanoman mukaan tilanne on päinvastainen ja Herran viha tavoittaa nämä ihmiset pian. Vain Jeesuksen yhteisössä pakkosiirtolaisuuden rangaistus on ohi.

– Bryan, Steven M., *Jesus and Israel's Traditions of Judgment and Restoration*. SNTS.MS 117. Cambridge: Cambridge University Press. 2002.

Brittiläinen Bryan jatkaa väitöskirjassaan (kirjoitettu Andrew Chesterin johdolla Cambridgen yliopistossa) Wrightin aloittamaa tulkintalinjaa. Bryan yrittää hieman poiketa Wrightin lähtökohdista korostamalla esimerkiksi sitä, että kaikki toisen temppelin ajan juutalaiset teologit itse eivät ajatelleet elävänsä vielä eksiilin aikaa (tällaista väitettä ei tosin kukaan liene edes esittänyt). Hän toteaa kuitenkin seuraavansa Wrightin viitoittamalla polulla, vaikka esimerkiksi tämän ajatus tuhlaajapoika-vertauksesta kuvana pakkosiirtolaisuudesta on hänen mielestään liioiteltu. Kaikkineen Bryan täydentää uutta paradigmaa selittäen esimerkiksi, että Jeesus julisti kansalle tulevaa uutta tuomiota. Edelleen puhtaussäännöt olivat tulleet Jeesuksen julistuksessa tarpeettomiksi, koska eskatologinen uudistus tarjoaa niitä suuremman puhtauden. Lisäksi Bryan liittyy siihen tulkintaan, että demonstraatio temppelissä kohdistui koko temppelin toimintaa vastaan. Jeesuksen mukaan nykyinen temppeli ei voinut olla eskatologisen pelastuksen toteutumisen keskus.

– Pitre, Brant, *Jesus, the Tribulation, and the End of the Exile: Restoration Eschatology and the origin of the Atonement*. Grand Rapids: Baker. 2005.

Katolinen nuoremman polven tutkija Pitre (nykyään Notre Damen Uuden testamentin professori, New Orleans) on noussut uuden paradigman keskeisten hahmojen joukkoon oivaltavilla teoksillaan ja artikkeleillaan. Tutkimuksellaan ahdistuksen ajasta Pitre nosti Johannes Kastajan henkilön tärkeälle sijalle myös Jeesuksen julistuksen kannalta. Näin hän laajensi sitä tutkimuksen alaa, jota tutkijat C.H. Doddista Meyeriin ja Bryaniin olivat jo lyhyesti käsitelleet. Johanneksen kuolema osoitti Jeesukselle, että Israel ”tappaa yhä profeettansa”. Kansa elää vieläkin todeksi vihollisuuden aikaa. Henkinen pakkosiirtolaisuus ei pääty ennen kuin viimeinen ahdistuksen aika (lähtökohta Danielin kirjassa) on kärsitty. Tuo kausi ei pääty Jeesuksen kannalta hyvin, sillä myös Ihmisen Poika annetaan ihmisten käsiin. Samalla tämän sanoman kääntöpuolena on kuitenkin pelastuksen evankeliumi. Pääsiäisen tapahtumat johtavat lopullisen restauraation alkamiseen. Sen teologisiin tunnuspiirteisiin kuuluvat sovitus ja anteeksiantamus.

– Allison, Dale C.Jr., *Jesus of Nazareth: Millenarian Prophet*. Minneapolis: Fortress. 1998.

– *Constructing Jesus: Memory, Imagination, and History*. Grand Rapids: Baker. 2010.

Yhdysvalloissa toimiva Allison on kirjoittanut monta kriittistä Jeesus-tutkimusta. Hän näyttää tutkimuksissaan kamppailevan perinteisen historiallis-kriittisen suunnan ja uudemman Third Quest -suuntauksen välillä. Allison pyrkii kehittämään Sandersin eskatologista tulkintaa selittämällä Jeesuksen sanoman millenaristiseksi (aikakausien taitteeseen liittyväksi) ohjelmaksi. Sen peruspiirteisiin kuuluvat sosiaalisen muutoksen vaatimus, suuren oikeudenmukaisuuden julistaminen ja oletus siitä, että muutos tapahtuu kärsimyksen jakson kautta. Vaikka Allisonin analyysi on vanhan historiallis-kriittisen lähestymistavan sitoma, hän kuitenkin kiinnittää mielenkiintoisella tavalla huomiota pakkosiirtolaisuuden tematiikkaan ja siihen, että Jeesus on julistanut Israelin restauraatiota sekä odottanut ”kymmenen” kateissa olevan heimon paluuta. Tähän viittaa jo symbolinen kahdentoista oppilaan valinta. Näille Jeesus lupasi eskatologisen hallinta-aseman. Lisäksi Allison korostaa, että Jeesuksen mukaan suuri käänne tapahtuu vasta ahdistuksen ajan jälkeen. Kovat synnytystuskat tuottavat lopulta Jumalan valtakunnan.

Avionrikkoja-sukupolvelle julistetut sanat ovat kovia ennen tuomiota. Eksiilin päätyminen on siten myös Allisonin mielestä Jeesuksen sanoman ytimessä, vaikka hän ei kenties lopulta muuta Sandersin esittelemää teoriaa juurikaan eikä kykene kehittämään sitä merkittävästi eteenpäin.

– Hamilton, James M., *God's Glory in Salvation Through Judgment: A Biblical Theology*. Wheaton: Crossway. 2010.

Yhdysvaltain baptistisessa perinteessä kirjoittava Hamilton on mielenkiintoinen hahmo Uuden testamentin tutkijoiden joukossa. Hänen teoksensa on itse asiassa koko Raamatun teologia (ja kuuluu siten myös jäljempänä esiteltävään joukkoon). Hamilton rakentaa raamattuteologiansa eksiin ja restauraation metanarratiivin varaan, mutta hän hakee myös laajempaa narratiivia. Sen hän on kirjannut teoksen otsikkoon: Jumalan kunnia toteutuu pelastuksessa tuomioiden kautta. Hamiltonin kontribuutio evankeliumitutkimukseen löytyy esimerkiksi hänen taitavasta Matteuksen evankeliumin analyysistään. Hän toteaa Matteuksen käyttävän evankeliuminsa alussa lukuisia Vanhan testamentin kohtia, joista jokainen täydentää käsitystä pakkosiirtolaisuuden päättymisestä ja Daavidin pojan esille astumisesta.

– Dumbrell, William J., *The End of the Beginning: Revelation 21-22 and the Old Testament*. Eugene: Wipf and Stock. 2001.

Eriytutkimuksena voidaan ottaa esille Dumbrellin tutkimus Ilmestyskirjasta (21-22). Dumbrell kiinnittää huomiota siihen, että Israelin kriisiin vastaavat suuret profeetat julistaen eskatologisen temppelin olevan Jumalan tekoa. Uudessa testamentissa puolestaan julistetaan Herran asuvan seurakunnassa. Koska Jeesus on ihmisistä koostuvan temppelin keskus, hän toteuttaa sekä jumalallisen hallinnan että uuden luomistyön. Ilmestyskirja kuvaa sitten johdonmukaisesti tilannetta ikuisuudessa, kun Jumala on uuden Jerusalemin keskus ja koko ”kaupunki” muodostaa temppelin.

– Herzog, William R. II, *Jesus, Justice, and the Reign of God: A Ministry of Liberation*. Louisville: Westminster John Knox. 2000.

On mielenkiintoista, että sosiologisesta näkökulmasta asiaa tarkasteleva Herzog (Rochesterin yliopiston eksegetiikan professori, N.Y.) päätyy tulkinnassaan myös uuden paradigman linjoille. Hän haluaa korjata Horsleyn poliittista Jeesus-tulkintaa ja toteaa, että kääntyessään köyhien puoleen Jeesus pyrkii toteuttamaan lopunaikojen riemuvuoden ja sapatinlevon kansan keskuudessa. Temppelin välikohtauksen Herzog selittää Ådnan tapaan sandersilaisessa perinteessä ja toteaa Jeesuksen tavoitelleen todellista välirikkoa temppelin kanssa omalla mielenosoituksellaan. Kyse ei ollut pelkästä taloudellisesta korruptiosta. Herzogin selitys muistuttaa hieman Perrinin tulkintaa kymmenen vuotta myöhemmin (esitellään alempana).

3. Jeesus ja temppeli

Omiksi uuden tutkimussuunnan erityisaiheikseen voidaan nimittää kysymykset eskatologisesta temppelistä ja Jeesuksesta temppelin rakentajana. Aihepiiri on johdonmukainen, koska tempeliihettä on pidetty tärkeänä osana juutalaista eskatologiaa jo Acroydin ja Wrightin

tutkimuksista lähtien. Sitä on toki käsitelty vuosien varrella muuallakin. Tutkimuksessa viitataan yhä analyyseihin, joita ovat kirjoittaneet esimerkiksi Yves Congar (*The Mystery of the Temple*, Westminster: Newman, 1962, alkup. ransk. 1958) ja Donna Runnalls, "The King as Temple Builder: A Messianic Typology", (*Spirit Within Structure*. 15-37. Ed. E.J. Furcha. Allison Park: Pickwick. 1983). Pohjoismaiden kuuluisin teos on epäilemättä Bertil Gärtnerin *The Temple and the Community in Qumran and in the New Testament* (SNTS 1. Cambridge: Cambridge University Press. 1965).

– Clements, R.E., *God and Temple*. Oxford: Blackwell. 1965.

Jotta kaikki tutkimuksen löydöt eivät vaikuttaisi äsken keksityiltä (mistä saimme viitteitä edellä), on paikallaan aloittaa Clementsin tutkimuksesta, joka käsitteli temppeli-aihetta jo 1960-luvulla. Hän käy tarkasti läpi kaikki keskeiset Vanhan testamentin kohdat ja nostaa esille eskatologisen temppelin tematiikan profeettojen teksteissä. Pakkosiirtolaisuus on Clementsin mukaan vedenjakaja, joka muuttaa suhtautumista Jerusalemin temppeliin. Jeremian korostuksena on, että koko Jerusalemissa tulee Herran valtaistuin, kun taas papillisessa perinteessä kirjoittanut Hesekiel painottaa eskatologisen pelastuksen temppelin asemaa. Herra itse tulee rakentamaan pelastuville uuden temppelin, kun restauraatio alkaa. Clementsin mukaan Vanhan ja Uuden testamentin välillä on mielenkiintoinen näkökulman ero: kun Vanha testamentti puhuu Jumalan asuinsijasta ihmisten keskellä (among men), Uusi testamentti julistaa Jumalan asumuksen olevan ihmisissä (within men) Pyhän Hengen välityksellä.

– Beale, Gregory K., *The Temple and the Church's Mission: A Biblical Theology of the Dwelling Place of God*. NSBT. Downer's Grove: IVP. 2004.

Uudemman vaiheen keskeisimpiä teoksia 2000-luvulla on Bealen (Uuden testamentin professori Wheatonissa) laaja tutkimus temppeliteemasta Uudessa testamentissa. Beale laajentaa näköalaa luomisteologiaan ja paratiisiin. Vanhassa testamentissa paratiisi on ensimmäinen temppeli, jossa Jumala asuu ihmisten keskellä. Lankeemuksen jälkeen eletään muuttuneessa tilanteessa. Jerusalemin temppeliä kuvataan mikrokosmoksi, jossa dekoraatioissa toistuvat luontoaiheet, väliverhon taivaalliset kuvat ja pihalla oleva "meri" symboloivat koko luomakuntaa. Väliverho puolestaan toimii rajana tämän maailman ja tuonpuoleisen välillä. Tämän kuvan ansiosta Vanhan testamentin temppelistä tulee esikuva paratiisista, paikka, jossa sapatinlevosta saa pienen esimerkin langenneen maailman keskellä. Profeettojen teologiassa yleiskuva vielä synkkenee, koska pakkosiirtolaisuuden rangaistus lepää kansan päällä. Daavidin suvun Messiaan odotetaan kuitenkin astuvan esiin ja rakentavan eskatologisen temppelin. Jeesus kuvaa omissa puheissaan seurakuntaansa pelastuksen yhteisöksi, jossa anteeksiantamus alkaa korjata lankeemuksen vaivoja. Itse kirkon missioksi muodostuu kuitenkin paratiisin palauttaminen. Se toteutuu lopullisesti vasta uudessa luomistyössä, jossa Jumalan kaupunki korvaa temppelin ja Herra asuu aina omiensa keskellä.

– Pitre, Brant, "Jesus, the New Temple, and the New priesthood." *Letter & Spirit* 4 (2008) 47-83.

Edellä esitelty Pitre on kirjoittanut myös mainion tutkimusartikkelin temppelin tematiikasta Jeesuksen eskatologiassa. Pitre lähtee liikkeelle siitä, että temppeli Jumalan asuinpaikkana on tärkein ja pyhin paikka juutalaisille. Kun Jeesus viittaa omaan toimintaansa "suurempana kuin

temppeli”, lause esittää huikean eskatologisen väitteen. Saman tapaista ajatusta viestii hänen vastauksensa Natanaelille: tämä saa uudessa yhteisössä nähdä Jumalan asumuksen eli taivaat avoinna ja enkelit tikapuilla, koska Jeesuksen yhteisö on uusi Bet-el, Jumalan huone. Käsiteltyään välissä temppeleitä mikrokosmoksena Pitre jatkaa temppeливälikohtaukseen. Jeesus demonstroii uhritoimitusten lakkauttamisen ja viittaa näin uuden, täydellisen uhrin antamiseen. Hän on valmis ”kuluttamaan” itsensä, jotta uusi armon valtakunta voi syntyä. Uudessa luomisessa eksiilin kansa saa syödä elämän puusta.

– Hahn, Scott W., ”Worship in the Word: Toward a Liturgical Hermeneutic.” *Letter & Spirit* 1 (2005) 101-136.

– ”Christ, Kingdom and Creation in Luke-Acts.” – *Creazione e salvezza nella Bibbia*. 167-190. Roma: Pontificia Università della Santa Croce. 2008.

Pitren ystävä ja kollega Scott Hahn (Professor of Theology and Scripture, fransiskaanisessa Steubenvillen yliopistossa) on työstänyt temppeeliteologian aiheita Pitren kanssa vuosikausia. Hän on myös kirjoittanut useita artikkeleja temppeleiaiheen merkityksestä evankeliumitutkimuksessa. Hahn kutsuu temppeleikeskeistä eskatologiaa ”liturgiseksi hermeneutiikaksi”. Kun paratiisi tulkitaan Jumalan ensimmäiseksi temppeleivaltakunnaksi, Israelin temppeleikeskeinen historia ja profeettojen julistus eskatologisesta temppeleistä asettuvat teologian keskukseen. Silloin pelastushistorian ja kaanonin täyttymykseksi tulee Kristuksen ”liturginen” asema ja toiminta maailman pelastamiseksi. Kristuksen ruumis sekä henkilökohtaisesti että seurakuntaruumiina on se kosminen temppelele, jonka Jumala valmistaa pelastusta varten. Uudessa luomistyössä se ylösnousemuksen siemenenä tuottaa lopulta viimeisenä päivänä lopullisen uudistuksen ja ikuisen riemun uudessa Jerusalemissa, jossa ”Jumala asuu” kansansa keskuudessa. Liturginen hermeneutiikka tunnistaa siten Raamatun liturgisen sisällön ja mission.

– Alexander, T. Desmond, *From Eden to the New Jerusalem: An Introduction to Biblical Theology*. Grand Rapids: Kregel. 2008.

Alexander on 2000-luvun alkupuolella ottanut ensin osaa temppeleiaiheen käsittelyyn kokoomateoksen yhteisessä projektissa (ks. alla). Sen innoittamana hän kirjoitti myöhemmin kokonaisen raamattuteologian esityksen, jossa rakennetaan tästä tematiikasta laaja metanarratiivi. Hänelle ajatukset paratiisista temppelelinä ja Jerusalemin tempeleistä mikrokosmoksena ovat narratiivin keskeisiä tekijöitä. Ne johtavat Uudessa testamentissa käsityksiin seurakunnasta Jumalan temppelelinä. Laajemmasta raamattuteologisesta linjasta ks. alempana.

– Barker, Margaret, *The Gate of Heaven: The History and Symbolism of the Temple in Jerusalem*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press. 2008.

Clements (ja monen muunkin tutkijan) näkemykset temppelelin merkityksestä päivitettiin Barkerin teoksessa temppeleisymboliikasta. Metodistitaustainen teologi Barker on tullut tunnetuksi ”temppeleliteologian” kehittämisestä. Käsillä oleva teos täydentää näkemyksiä temppelelin ja luomistyön (mikrokosmos) yhteydestä sekä laajentaa näköaloja temppelelin verhoa koskevan mystiikan (pargod-mystiikka) ja liitonarkkuun liittyvän valtaistuinmystiikan alueelle.

– Perrin, Nicholas, *Jesus The Temple*. SPCK. Grand Rapids, Baker. 2010.

Perrinin lennokkaasti kirjoitettu tutkimus Jeesuksen ja temppelin suhteesta ja edelleen siitä, miten Jeesus kuvasi itseään temppelinä, vaikuttaa ensin melko itsenäiseltä ja kokeilevalta. Hän kuitenkin ilmoittaa seuraavansa sekä N.T. Wrightia että Greg Bealea omassa analyysissään. Tässä mielessä Perrinin teos sijoittuu luontevasti keskelle uutta paradigmaa. Perrin irtautuu Wrightin yksityiskohtaisesta tulkinnasta olettaen, että Jeesuksen kritiikki kohdistui temppelissäkin erityisesti rahanahneuteen. Tämän kautta kuitenkin nousee myös Perrinin oma kontribuutio: kohdistaa sanomansa köyhille ja alistetuille Jeesus toteuttaa käytännössä henkisen pakkosiirtolaisuuden päättymistä ja riemuvuoden toteutumista. Sehän tarkoittaa konkreettisesti sekä vankien vapauttamista että velkojen armahtamista. Myös riistetty omaisuus tuli riemuvuoden ihanteen mukaan palauttaa alkuperäisille omistajille. Näin Jeesuksen ateriyhteys syntisten kanssa kuvastaa aivan olennaisella tavalla pelastuksen toteutumista ja restauraation alkamista. Perrin jatkaa itse asiassa Herzogin tulkintalinjalla – seikka, jota hän ei kenties itse ole tiedostanut.

– Barber, Michael P., *The Historical Jesus and Cultic Restoration Eschatology: The New Temple, the New Priesthood and the New Cult*. <<http://udini.proquest.com/view/the-historical-jesus-and-cultic-god>>. [diss.] 2010.

Barberin tuore väitöskirja restauraation eskatologiasta (Fullerin seminaari) käy tarkasti läpi pakkosiirtolaisuuden päättymiseen liittyvän teologian. Hän kartottaa ensin taustaa Vanhan testamentin osalta ja käsittelee sitten Jeesuksen suhtautumista temppelikulttiin (puheet uhrilahjasta, kultillisesta puhtaudesta, temppeliverosta, ja temppelivälikohtauksesta). Toiseksi Barber tarkastelee niitä kertomuksia, joissa Jeesus puhuu omasta joukostaan temppelinä ja antaa sille temppelin ominaisuuksia (hylätty kivi, Ihmisen Poika lunnasrahana, syntien anteeksiantaminen, Pietarin tunnustus ja avainten valta, Psalmin 110 käyttö, ehtoollisen asettaminen). Seurakunnan temppeliluonnetta täydentää Barberin mukaan käsitys uskovista eskatologisen temppelin pappeina.

– Coloe, Mary L., *God Dwells With Us: Temple Symbolism in the Fourth Gospel*. Collegeville: Liturgical Press. 2001.

Erityistutkimuksena mainittakoon myös Australiasta kotoisin olevan katolisen tutkijan Coloen analyysi Johanneksen evankeliumista. Johanneksen selvänä viestinä on se, että Jeesus itse ruumiissaan on ilmentymä lopun ajan temppelistä. Hän on ihmiseksi tullut Jumala, ”sana tuli lihaksi”. Sen tähden Johannes tulkitsee uudella tavalla Vanhan testamentin lausetta Jumalan asumisesta omiensa keskellä temppelissä. Jumala ”asui lihan temppelissä” (tabernackling in the flesh), mitä edustaa kreikan sana *eskeenoosen*. Sana on siten ottanut paikan historiassa. Natanaelin saama vastaus puolestaan korostaa, että Jeesus on Bet-el, Jumalan huone. Jeesuksen puhuessa oman ”temppelinsä” uudelleenrakentamisesta vastustajat laitetaan ”väärinymmärtäjän” rooliin: he luulevat Jeesuksen puhuvan tavallisesta rakennuksesta. Tämä alleviivaa evankeliumissa ruumiin temppelin merkitystä. Puhe ruumiin tuhosta puolestaan liittyy suoraan Jeesuksen kuolemaan. Käsitys Jeesuksesta Jumalan temppelinä onkin Coloen mukaan hermeneuttinen avain koko narratiivin ymmärtämiseksi, ja evankelista on asettanut tärkeimmät kohdat kertomuksen alkuun.

4. Erityisalue: Luukas ja restauraation teologia

Jeesus-tutkimuksen osa-alueilla, kuten yksittäisten evankeliumien tutkimuksessa, uudet näkemykset ovat alkaneet nostaa esiin mielenkiintoisia näköaloja. Monet erityistutkimukset käsittelevät Uuden testamentin aiheita nykyään käyttämällä hyväkseen pakkosiirtolaisuuden ja uudistuksen metanarratiivia. Esimerkkeinä näistä tuodaan seuraavassa esille eräitä Luukaan teoksiin liittyviä tutkimuksia. Luukkaan asema tämän aiheen käsittelyssä nousee epäilemättä hänen kaksoisteoksensa tarjoamasta laajemmasta näkökulmasta. Samalla on kuitenkin muistettava, että ensimmäiset aiheen tutkimukset keskittyivät usein Markuksen teksteihin, Hamilton tarkasteli runsasti Matteusta ja myös Johanneksen evankeliumin temppelisymboliikkaa on tutkittu. Luukasta koskevan aihepiirin kysymyksiin voi parhaiten tutustua Bauckhamin vuonna 2001 kirjoittaman artikkelin avulla (alla).

- Chance, J.B., *Jerusalem, the Temple and New Age in Luke-Acts*. Macon, Mercer University Press. 1988.
- Evans, Craig A. and Sanders, James A., *Luke and Scripture: The Function of Sacred Tradition in Luke-Acts*. Minneapolis: Fortress. 1993.
- Ravens, David, *Luke and the Restoration of Israel*. JSNTS 119. Sheffield: Sheffield Academic Press. 1995.
- Turner, Max, *Power from on High: The Spirit in Israel's Restoration and Witness in Luke-Acts*. JPTS 9. Sheffield: Sheffield Academic Press. 1996.
- Bauckham, Richard, "The Restoration of Israel in Luke-Acts" – Scott, *Restoration*, 435-487.

5. Laajempia näköaloja: kokoomateoksia restauraation teologiasta

- Scott, James M. (ed.), *Exile: Old Testament, Jewish, and Christian Conceptions*. JSJS 56. Leiden: Brill. 1997.

Samana vuonna Wrightin Jeesus-kirjan kanssa (ja viisi vuotta hänen sarjansa ensimmäisen teoksen jälkeen) joukko tutkijoita julkaisi Scottin johdolla pakkosiirtolaisuuteen liittyvää teologiaa käsittelevän kokoelman. Kyseessä on hyvin perusteellinen selvitys, joka täydentää olennaisesti Acroydin vanhaa teosta. Kokoelman mielenkiintoisimpia artikkeleja ovat J.A. Sanderin kirjoitus eksiilistä ja kaanonin muotoutumisesta, VanDerKamin artikkeli apokalyptisesta kirjallisuudesta, Scottin teksti diasporajuutalaisten identiteetistä, Milikowskyn analyysi rabbiinisesta kirjallisuudesta, sekä Evansin artikkeli, joka käsittelee aihetta Jeesuksen julistuksessa.

- Scott, James M. (ed.), *Restoration: Old Testament, Jewish, and Christian Perspectives*. JSJS 72. Leiden: Brill. 2001.

Johdonmukaisena jatkeena edelliselle projektille Scottin johtama ryhmä julkaisi muutamia vuosia myöhemmin kokoomateoksen restauraatiosta. Laaja kokoelma kattaa Vanhan testamentin ja juutalaisuuden alueen. Artikkeleista voitaisiin nostaa esille esimerkiksi Trompin teksti Daavidin suvun messiaasta, Chiltonin analyysi uudistetusta temppelistä targumeissa, Meierin kirjoitus

Jeesuksen kahdestatoista apostolista ja Israelin restauraatiosta, sekä Bauckhamin yllä mainittu perusteellinen artikkeli Luukkaasta.

– Ego, B., Lange, A., und Pilhofer, P., (hrsg.), *Gemeinde ohne Tempel. Community without Temple. Zur Substituierung und Transformation der Jerusalemer Tempels und seines Kults im Alten Testament, antiken Judentum und frühen Christentum.* WUNT 118. Tübingen: Mohr (Siebeck). 1999.

Pari vuotta Wrightin kirjan jälkeen julkaistu saksalainen kokoomateos Tübingenistä keskittyy alan tuttuihin aihepiireihin. Sen erityisenä näkökulmana on tarkastella juutalaisen teologian esimerkkejä, joissa jumalanpalvelus toteutuu ilman temppeliä tai jopa temppelikriittisesti. Artikkeleista mainittakoon esimerkiksi Schiffmanin teema-artikkeli Qumranin teksteistä, Eshelin analyysi synagogarukouksista, Böttrichin teksti Paavalin temppelimetaforiikasta ja Ådnan artikkeli temppelidemonstraation suhteesta sovitussajatuksen.

– Holmén, Tom ja Merenlahti, Petri (toim.), *Jeesus ja temppeli: viisi näkökulmaa Raamatun tekstiin.* Helsinki: Yliopistopaino. 2002.

Tarpeen on mainita myös suomalainen kokoelma, koska se käsittelee itse aihetta. Kokoelma ei kuitenkaan sijoitu yllä mainittuun kansainväliseen keskusteluun eikä siinä oteta kantaa restauraation teologiaan. Kokoelmassa Myllykoski esittelee temppelivälikohtauksen tulkintahistorian (ottamatta itse juurikaan kantaa sisältöön). Wrightin tulkinnan hän esittelee lyhyesti ja käyttää sitten jostain syystä enemmän palstatilaa sen kumoamiseen. Holmén arvioi puolestaan kertomuksen aitoutta historiallisen kritiikin standardikriteereillä (päätyen varovasti sen aitouden puolelle). Merenlahti lukee temppelivälikohtauksen kertomusta kirjallisuutena ja pohtii konfliktien merkitystä tulkinnassa. Thurén taas arvioi kertomusta retoriikan näkökulmasta.

– Alexander, T. Desmond and Gathercole, Simon (eds.), *Heaven on Earth: The Temple in Biblical Theology.* Carlisle: Paternoster Press. 2004.

Alexanderin ja Gathercolen kokoelma on yksi merkittävimpiä temppeliteologian aihepiiriä eteenpäin vieneitä teoksia. Se on julkaistu samana vuonna kuin Bealen yllä mainittu monografia. Tässä kokoelmassa mm. Taylor kirjoittaa Hesekielin kirjan temppelikäsityksistä, Peterson Efesolaiskirjeen ekklesiologiasta ja Beale Ilmestyskirjan taivasnäyn merkityksestä raamattuteologialle.

6. Pakkosiirtolaisuuden ja vapautumisen metanarratiivi Uuden testamentin teologiassa

N.T. Wright aloitti tematiikan soveltamisen Uuden testamentin teologian kokonaisuuden tulkintaan sijoittamalla metanarratiivin laajan teossarjansa *Christian Origins and the Question of God 1-4* ytimeen. Kuten yllä on todettu, hänen koko teologinen hermeneutiikkansa ohjautuu sen mukaisesti. Uusi Jeesus-tutkimus onkin alkanut muuttaa koko raamattuteologian jäsentämistä. Lyhyempiä esityksiä tässä perinteessä ovat mm. seuraavat.

– Hamilton, James M., *God's Glory in Salvation Through Judgment: A Biblical Theology*. Wheaton: Crossway. 2010.

Hamiltonin teos on syytä mainita erikseen tässä yhteydessä, sillä se tarjoaa melko itsenäisen ja tiiviin esityksen koko Raamatun teologiasta, jossa kuitenkin ajatusta ohjaa eksiilin retoriikka. Hänen kontekstinsa on Southwestern Baptist Theological Seminary Yhdysvalloissa, joten suoraa yhteyttä Wrightin perinteeseen ei ole. Hamiltonin teoksesta on yllä esitetyn lisäksi syytä todeta, että hänen analyysinsä saa hyvän perustan pakkosiirtolaisuuden ajan profeettojen tekstien selityksestä. Profeettojen odotukset keskittyvät messiaanisen hahmon esille astumiseen ja eskatologisen temppelin rakentamiseen. Uuden testamentin puolella nämä aiheet nousevat sitten johdonmukaisesti esiin täydentäen suurta metanarratiivia, jonka varassa sekä Jeesuksen omaa opetusta että kertomusta Jeesuksen merkityksestä selitetään.

– Schreiner, Thomas R., *New Testament Theology: Magnifying God in Christ*. Grand Rapids: Baker. 2008.

Myös Schreiner tulee Southern Baptist -kirkon yhteydestä (SBT teologisen seminaarin Uuden testamentin professori). Hän kirjoittaa melko itsenäisesti Uuden testamentin teologiaa. Schreiner toteaa aluksi paradigman suuren teesin mukaisesti, että pakkosiirtolaisuus oli kesken myös juutalaisten teologioiden mielestä, koska Israel ei koskaan saanut itsenäisyyttä eikä temppelin loisto ollut entisensä. Hän kiinnittää analyysissään huomiota erityisesti Vanhan testamentin kohtien käyttöön. Monet kohdista puhuvat nimenomaan pakkosiirtolaisuuden ahdistuksista ja Jumalan lupaamasta restauraatiosta. Pelastuksen aika koittaa Jeesuksen tullessa. Silloin Jumala lähettää Hengen jälleen seurakuntaan. Tähän liittyy uuden luomistyön ajatus. Lisäksi ylösnousemus perustellaan sillä profeettojen lupaamalla uudistuksella, jonka avulla Jumala tekee kaiken uudeksi. Schreiner korostaa, että Uuden testamentin useiden kirjoittajien mukaan uusi Daavid vapauttaa Israelin lopultakin pakkosiirtolaisuudesta ja tuo pelastuksen maan kaikkiin ääriin. Tämä on myös Jeesuksen oma ohjelma, ja näin uusi paradigma antaa aineksia koko Uuden testamentin teologian kirjoittamiselle.

– Alexander, T. Desmond, *From Eden to the New Jerusalem: An Introduction to Biblical Theology*. Grand Rapids: Kregel. 2008.

Alexanderin (presbyteeri Belfastista, Union Theological College) teos on niin ikään hyvä mainita myös Uuden testamentin teologian kokonaisuutena. Alexander tarjoaa ensimmäisen johdonmukaisen tulkinnan temppeli-aiheen esiintymisestä teksteissä. Hänen metanarratiivinsa käsittelee paratiisin (ensimmäisen temppelin) menettämistä ja sen uudelleen palauttamista taivaan todellisuudessa, uudessa luomistyössä. Alexander käy temaattisesti läpi useimmat Uuden testamentin tekstit, vaikkakin lyhyesti, ja laatii selkeän hahmotelman metanarratiivin käytöstä eri teksteissä.

7. Restauraaation teologia Paavali-tutkimuksessa

Jeesus-tutkimuksella on usein ollut seurannaisvaikutuksia muilla eksegetiikan alueilla. Vaikka uusi eskatologinen paradigma ei ole vielä täysin siirtynyt Paavali-tutkimukseen, joitain viitteitä uusista

näköaloista löytyy. Yhtenä hidasteena alalla lienee edellä mainittu Sanders, joka ei vielä kirjassaan *Paul and Palestinian Judaism* soveltanut temppelin tai pakkosiirtolaisuuden tematiikkaa Paavalin teologian selittämiseen. Pikemminkin hän esitti hieman ristiriitaisesti näiden aiheiden vastakohtan, ajatuksen toisen temppelin ajan juutalaisuuden ”liittonomismista”, jonka mukaan juutalaisen uskon perustana olisi ollut ongelmaton ”evankelinen” nomismi. Sandersin teoria ohjasi Paavali-tutkimusta pitkään (Paul and the law -tematiikka). Eskatologisen Paavali-tulkinnan varsinaiset edustajat (mm. J.C. Beker, Peter Stuhlmacher, Martin Hengel) eivät vielä nostaneet esille pakkosiirtolaisuuden tematiikkaa.

Oma Paavali-tulkintani kirjassa *Uuden testamentin narratiivinen teologia* on siten ensimmäisiä yksityiskohtaisia yrityksiä nostaa Paavalin teologiasta esille niitä ilmeisiä piirteitä, joissa suurten aikakausien eskatologia, Daavidin pojan rauhan valtakunnan perustaminen ja seurakunnan temppeliluonne ovat keskeisellä sijalla. Jeesus-tutkimus voi tarjota oivallisen lähtökohdan laajemman Uuden testamentin teologian kirjoittamiseen ja avata myös yhteyksiä Jeesuksen ja Paavalin välille. Lisäksi on toki todettava, että myös monet muut ovat tehneet työtä aiheen parissa eri tavoin (kuten Hamilton yllä). Jotkut uusista teoksista ovat suorastaan järkälemäisiä, ja niiden tarkempi arviointi tulee siirtymään tulevaisuuteen. Seuraavassa pieni valikoima, joka osoittaa tilanteen olevan aiheen suhteen vielä melko sekava.

– Hogeterp, Albert L.A., *Paul and God's Temple: A Historical Interpretation of Cultic Imagery in the Corinthian Correspondence*. Biblical Tools and Studies 2. Leuven: Peeters. 2006.

Paavali-tutkimuksen kirjavuudesta kertoo tuore esimerkki aihepiirin käsittelystä. Hollantilainen Hogeterp kirjoitti väitöskirjansa F. García Martinezin alaisuudessa Groningenin yliopistossa. Hän analysoi Paavalin kultillista terminologiaa, mutta ei liity eskatologiseen paradigmaan. Hänen mukaansa Paavali ei kuvaa seurakuntaa Jumalan temppelinä eikä pidä sitä Jerusalemin temppelin korvaajana. Hogeterpin ongelmaksi jää takertuminen yksityiskohtiin metanarratiivin kustannuksella. Sanan ja käsitteen välillä on toki ero, eikä eskatologista asetelmaa voi hylätä.

– Campbell, Douglas A., *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul*. Grand Rapids: Eerdmans. 2009.

Campbellin (apulaisprofessori Yalen yliopistossa) massiivinen (1200 s.) Paavali-tutkimus nostaa apokalyptisen luennan takaisin tutkimukseen. Campbellin teoria on tosin hieman erikoinen. Hän vastustaa ”luterilaista” Paavali-tulkintaa, jota hän kutsuu nimellä ”Justification Theory”. Campbell kuitenkin määrittelee teorian oudosti: syntiset ovat Jumalan vihan alla kunnes rangaistus suunnataan Kristukseen, ja kääntymällä uskoon ihmiset perin individualistisesti saavuttavat pelastuksen. Campbellin mukaan tämä on voluntaristinen ja rationaalinen tulkinta pelastuksesta, perustuu ihmisen omaan päätökseen (decision) ja on siten sopimusluonteinen (contractual). Paavali kuvaa Campbellin mukaan Room. 1-3 vastustajansa JT:tä. Paavalin oman opin hän sanoo olevan apokalyptinen ja partisipatorinen. Olennaista on Jumalan ehdoton anteeksianto ja osallisuus Kristukseen (ei siis rankaiseva/retributiivinen, vaan vapauttava). Campbell siis kritisoi ratkaisukristillisyyttä ja pyrkii korostamaan evankeliumin merkitystä Jumalan ehdottomana tekona. Kriitikoiden mukaan Campbell tekee virheellisen vastakkainasettelun, sekoittaa vanhurskauttamisen kategoriat, ja tulee itse asiassa melko lähelle Lutheria sekä lain ja evankeliumin erottamista (tosin Campbell sanoo itsekin päätyvänsä ”jumalattoman vanhurskauttamisen” teemoihin, s. 934). Harmi kyllä hän samalla tulkitsee Roomalaiskirjettä (ja

tutkimushistoriaa) väärin. Käytännössä Campbell kaiketi osoittaa liittonomismi-teorian mahdottomuuden ja sen umpikujan, johon Sandersin, Dunnin ja Räisäsen (kaikista löytyy oma alaluku) lakitulkinat ajautuivat (vaikka hän tosiasiallisesti hyväksyykin sandersilaisen lähtökohdan). Apokalyptinen tulkinta kuitenkin toimii jonkinlaisena analogiana uudelle paradigmalle. Campbellin mukaan tuomion forensiset metaforat (forensic metaphors of judgment) sijoittuvat Paavalin teologian perustaan. Keskeistä on apokalyptinen käsitys Jumalan vihan ilmestymisestä.

– Wright, N.T., *Paul and the Faithfulness of God*. Christian Origins and the Question of God 4. Minneapolis: Fortress. 2013.

Wrightin laajan teologian neljäs, Paavalia käsittelevä osa on juuri valmistunut (1600 s.). Pikaisten arvioiden mukaan voidaan sanoa, että hän soveltaa eksiliin ja restauraation tematiikkaa ainakin jossain määrin myös Paavalin teologian tulkintaan. Wrightin mukaan myös Paavali puhuu jatkuvasta pakkosiirtolaisuudesta ja jäsentää pelastuksen sanomaansa sen mukaan. Lisäksi Wright nostaa esille Abrahamin liiton. Se ei merkitse enää vain ”Moosesen lain kuulemistä”, vaan ”sydämen muuttumista”, jonka Henki saa aikaan. Wrightin suhtautumisesta sovituksen teologiaan on aikanaan herätelty epäilyjä, mutta tässä teoksessa hän korostaa etenkin vanhurskauttamisen juridista puolta (taustana kiista J. Piperin kanssa). Arvioitsijoiden mukaan Wright puolustaa voimakkaasti reformaation käsitystä forensisesta vanhurskauttamisesta ja vastustaa *theosista*.